

# Uvod u »Kraljevske legende« Dževada Karahasana

Slobodan Sv. Miletić

Izvesni pisci kreću po utopiju u budućnost, Dževad Karahasana je nalazi u apokrifnoj prošlosti. I dok su one prve utopije scijentističke, pozitivne, ova druga je pesnička i negativna, u neočekivanom spoju paraboličnom (satirom), sa nekih poljana mašte obasutih mesečevom svetlošću, u konstalaciji Saturna, tamni vilajet ocrtan i osenčen mestimično nestvarnom iracionalnošću Delvoovih Venera, i bošovski tajanstvenih i bolesnih prizora Strašnog suda (tamna misa Gruberova). Zašto utopija? Zato što u »Legendama« nema pravog mesta, stvarnog mesta. Igor putuje dvadeset puta oko sveta. On se približava atlasu nemogućeg.

Mogu sasvim lepo da zamislim nastanak ove knjige. Isprva mu se ponudilo vojničko iskustvo, koje vešto transcendirira u neke konstante s onu stranu ljudske sudbine. Fokus se okreće srednjem veku kao prolaznom i neutralnom terenu prošlosti, sa značenjima koja u prvom uzletu prevazilaze teleološko pitanje svrhe. Srednjovekovlje postaje zapremima iz koje mašta usisava prizore, čiji vidljivi spoljni izgled krije drugu sliku ispod prvog namaza. I onda ono što se krije u alegorijskoj tami srednjeg veka (v. Kišovu »Grobnicu za Borisa Davidoviča«), golemo zlo, zapravo invencija zla koja govori ne samo za sebe, koja se seli iz svoje iracionalne postojbine u počevka i njegov gest, u njegovu reč i delo, u njegovu vlast nad drugima, nad razda torturu, jednomlje, laž, zločin. Zahvaljujući mašti pisca, radnje se izdvrgnu u fiziološke i fizičke nepogode, gestovi u čuda, slučajnosti u zaprepašćenje. To je carstvo hiperbole, prag fantastičnog.

NEŠTO O ISTORIJI I MITU I KARAHASANOVOM  
ODNOSU PREMA NJIMA

Dabogme da se njegove »Legende« ne zasnivaju na hronikama ili dokumentima. Sa antropološkom mišlju strukturalista (a moramo da se pogođimo: ovde se radi o fikciji, ne o filozofskoj svesti već pesničkoj imaginaciji i pesničkoj kentempalaciji ljudskog položaja), Dževad Karahasana, kao i npr. Fuko, s gorkim osmehom sugerše »smrt čoveka«, zlo i ništa, koji ga gutaju kao u strukturalista. Ali, dakako, ne negira istoriju (setimo se legende koja evocira Nerona, ali ga ne pominje). Čini se da je, možda, devalorizira. Nastoji da isključi ono što Levi-Stros zove prezrivo »mistikom istorije«, taj mit koji je naša civilizacija usvojila. Istorija nije sloboda, neprestano kretanje, smisao čovečanstva nije zakoniti rast već slučaj, ona je moć, ali površinska, taština sveta... Događa se nešto doživljeno, svesno, ispovedno, dakle lažno i nebitno. Tu se skoro identifikuje sa Fukoovim stavovima. Ali pripovedačevu i nije da pruži epistemu srednjeg veka (predmet episteme je ispitivanje zakona koji vladaju iskazima i diskursima doba bez obzira na subjekt iskaza), već plodove mašte, invenciju, inspiraciju, strast – dakle, doživljaje koje strukturalisti (Levi-Stros), s druge strane, nazivaju »neanalitičkim procesima«, samo površinskim pitanjima, igrom pene nad dubinama.

Ali ako Dževad Karahasana filozof prihvata epistemologiju strukturalista, on piše iz ugla moderne episteme koja »rastvara čoveka«. Pojmovi tragike i apsurda kod Karahasana alterniraju sa pojmom projektovanja u svet, odnosno pokušajem da čovek bude prihvaćen u svetu, i uslovno (s pojmovima hrišćanskog rečnika) greha, ispaštanja – nikada spasenja. Fuko kaže, upotrebljavajući neprevodljivi francuski izraz *finitude*, da je u prirodi konačnosti (*finitude*) da sprečava svaki pokušaj čoveka da iziđe iz svojih tmina. Ona je prisustvo ništavila u srcu ljudske stvarnosti. Kad ta konačnost (*finitude*) okvirne priče zapravo, priče koja iznedri pet legendi, stvara kompoziciju – formu, onda nam se »legende« ipak otkrivaju kao priče koje svoje značenje kriju bez eksplicitnog smisla i koje se kao mitovi same pričaju, bez obzira na projekciju pripovedača. Proizvedeći jedna drugu, i skoro nezavisno jedna od druge, svaka kao fragment velike poeme unosi tajno u dubine univerzalne nesvesti, odakle ih mi, čitajući, odgonetamo, zapravo skoro iskopavamo, sastavljajući od njih simbole savremene asocijativnosti i osećajnosti, ukoliko, modernog senzibiliteta.

»POJELI SU SVE JABUKE«

Legenda je krhkost naših doživljaja. Karahasana ispituje njihovu verodostojnost. Sarha, vojnička bludnica, unekoliko je simbol saznavanja sveta (greh-saznanje su njegovi preduslovi), kao ona obredna bludnica iz »Gilgameša« – tek kada ju je obljubio, Enkidu postaje čovek. Njen pandan je Igor koji čezne da bude prihvaćen, a simboliše bezdomnost u svetu.

Nema linearne radnje. Sve se usuče unutra, u doživljaj. Počinje opisom koji se konkretizuje (krađa jabuke), da se doživljaj potom oduhovi u kontempalaciju o doživljaju, lirsku raspravu o grehu, kajanju, dostojanstvu i povredljivosti, bolu, čitavoj imaginaciji ranjivosti, tananih povreda. Karahasana ne parapsihologira. Doživljaji se pretvaraju u simbolska stanja. Ne, nemamo tu posla ni sa frojčovskim potiskivanjem (ili upravo imamo svesno ispoljavanje, proitpotisak, pomeranje barijera zabrane, tabua). Ali ni taj protivpotisak nije jednosmeran, jednolinijski, on se ubrzo umnožava, pomera, kao da je deo više ljudskih svesti, ali pojedinačnih u lancu, ne onog što bi Jung nazvao kolektivnom svesću, nego nekakvo intersubjektivno kretanje, seljenje svesti, duša, seoba senzibiliteta, reakcija. Tako Dževad Karahasana razvija individualnu projekciju svesti, aspekt lica koje priča, ili trećeg lica koje se čini da je objekat doživljaja, dok, u stvari, razgranava subjekt koji o sebi razmišlja u trećem licu. Ove mimikrije ugla pripovedanja retko su naracija u kla-

sičnom smislu, nego po obliku čudna a ipak objektivna introspekcija, koja stiže do uopštavanja doživljaja i tajne simboličnosti, ne imenujući »prostački stvari«, kako bi to rekao Baket, već zaobilazeći ih, ili još bolje, prilazeći im sa više strana, okrećući magičnu staklenu kuglu duše. Doživljaj se pretvara u pojam, a pojam ponovo rastvara u sliku: »Pritisnut tom radošću, oseti želju da se sabere i upije tajni smisao tegobe s kojom priča svoj život. A poniranje u nju ubezeknu ga toliko da je ostatak priče protekao pored njega a da ga nije ni dotakao, gotovo kao da ga nije ni bilo: jer ona je prolatala, lipepo je video svetlucaje lišća, njegovo trpko drhturenje i sasvim jasno čuo njegov teški šumor«.

Ili, ono postupanje s pričom kao Borhesovo rukovanje materijalom kad citira »Kinesku enciklopediju«, tobože da ima i takvih životinja koje su nacrtane tankom kičicom od kamilje dlake. Karahasana ništi kauzalnost i logiku, pa prema tome i »realizam bez obala«:

»A onda ih strašno iznenadiše pčele koje odnekuda, i na neki tajni način, upadoše na dvor u ogromnim količinama i počеше umirati kao lude. Jedni su u tome vidjeli prst božiji i teški znak prokletstva, drugi dah ljubavi očeve, neki se zabrinuše, neki zakikotaše. Ali se svi moradoše zamisliti, kad čudna najezda pčela potraje već peti dan, kad podove svih odaja prekrise preko pola metra debeli slojevi mrtvih pčela, od kojih se gotovo nikako nije moglo hodati. Uzalud su ih u ogromnim sanducima i raznim velikim, a kasnije i malim posudama snosili u podrumu koji su već petoga dana bili gotovo sasvim zatrpani, jer su pčele, i ne hajuci, stalno pristizale u još većim rojevima i dalje zatrpavale odaje«. (Tri sna ljetne noći).

Dakako, on to ne čini otprilike i na brzinu, niti konstruiše. On to čini s jednostavnošću, kojom su vekovima maštari izmišljali mitove, senke mitova ili samo njihova torza, prizore, slike:

»Njegovo vraćanje unazad naglo je prekinulo Sarha, koja ga je uhvatila za ruku gledajući ga izbezumljeno. Zaprepastio se kad je shvatio razlog njene izbezumljenosti: nije on slušao nijednu od tih priča, osim onu o kralju i neprijatelju; sve ostale slušao je netko drugi, ako ih on sam ovaj čas nije izmislio. A nije ih izmislio, znao je da ih nije ni mogao izmisliti, jer bi čovek koji izmišlja morao znati da izmišlja. Znao je još i po tome što se osjeća umornim i tuđim, kao da se u njegovu biće uvukao netko stotruko stariji od njega.« (Pojeli su sve jabuke)

Ovde nailazimo skoro na ukidanje identiteta, kao u najboljih modernih pripovedača (ne samo Latinoamerikanaca, već i kod Beketa: *Moloo umire*). Onda stid, hrišćanska biblijska tvorca. Dževad Karahasana razvija zastave mitskog i religijskog samo kao delove večno ljudske svesti i košmara, koje izmišlja i priča. U toj prozi vidim i jednu prikrivenu, pritajenu čežnju i tugu za nedirnutošću, nevinostu ljudskog izmišljanja, sna i bića, nostalgiju za devičanskom vokacijom šamana koji stvara privide, priču i ostalo. Ali ovaj mitograf je i zoon politicon: Ljudska dolina (suza) je Vučipolje (Homo homini lupus). Vlasni se boje za vlast i glavu »sveopći Laninštak i debeli Vitomil ubijaju umetnost i sumnjaju u sve«. Legenda je samo drugi obraz negativne utopije: »U to su vrijeme luke zabranjivale ulazak brodovima i tjerale ih vatom ako su ipak htjeli pristati, gradovi su u to vrijeme zatvarali kapije pred putnicima, glasnike su puštali da skapaju od žedi i gladi pred vratima a da ih nisu puštali u grad, histrione i razne druge kritične prognili su teže nego ikada i oni su bili prisiljeni da se kriju po šumama i hrane korijenjem i miševima. A kuga se ipak uvlačila i u najzavorenije gradove, i u luke u koje nikada nijedan brod nije pristao. Tako je ispadalo da su svi svojim brižnim zatvaranjem htjeli svoju kugu sačuvati samo za sebe.« (Tri sna ljetne noći – prva legenda)

Ili odlomak o »iščupanom jeziku«: »Bilo je još mnogo slučajeva, smiješnih ili još više, kao onaj kad je neka žena iščupala sebi jezik. Neki su govorili da je to učinila zbog pomamne navale ljubavi, suviše jake za njezino slabo tijelo, a drugi su gadljivo i sa suviše žara odbacivali tu gnusobu (kako su oni govorili) i tvrdili da je to učinila zbog neizdrživih bolova (od kojih je možda i razum izgubila) koje kuga stvara u tijelu. Međutim, fešlo bi se da se oni svađaju oko toga samo radi toga da se oslobode vlastitog straha i bijesa, a ne radi te žene koja, i da nije umrla, nikada ne bi mogla reći, onako bez jezika, zašto je to učinila. Zašto su se onda, ako ne radi sebe, svađali oko toga kad je tajna iščupanog jezika morala propasti, kao i sve neredeno?«

Ili o gubavima, zaključak: »Nikome nije na um padalo da su svi čvrsto i višestruko povezani u jedno prvom žrtvom, ljubavlju i, naročito, gubom, baš kao svetlom – najvišim darom božijim.«

Mitografski fantastično zvuči pasus o Magdinoj prozirnosti: »Nakon ovog obreda Magdinog kušanja desile su se, u veoma kratkom vremenu, mnoge važne stvari. Najpre je Magda postala prozirna. U stvari, najprije je od žestokog napada povraćanja pala u postelju, oborena onom svojom čudnom bolešću koja je ovoga puta bila praćena i nekim drugim čudnim pojavama: bez prestanka su joj, sa divnom vedrinom kakvu imaju klonuli ljudi, tekle suze u pravim bujicama; a kako je iz nje isticala voda, tako se ona smanjivala i postajala sve tanja, toliko tanka da se činilo da bi bilo moguće obuhvatiti je rukama na najbujnijim mestima; pri tome je postajala sve prozirnija, dok nije postala sasvim prozirna.«

Želje se udaljuju od svojih subjekata. Udvajanje, ali ne kao rascep našeg Ja ili pirandelovsko pitanje pravog identiteta, verodostojnog Ja, niti pitanje nadređenosti i podređenosti Ja (kod Frojda), već osećanje drugog kao moguće ne-Ja:

»Ipak sam ja samo glupo zrcalo u kojemu je svijet našao svoj odraz. Smešno loptasto zrcalo za vanjske istine, za strane sadržaje sastavljeno od zvuka tuđih riječi«, mislio je, a suze su mu se silvale niz obraze, odmah se sušile od vreline i strasno mu stezale kožu. Plakao je od bijesne nemoći da bilo šta učini i bilo šta izmijeni, makar sad, na kraju, kad nikad prije ništa nije mogao ni učiniti ni izmijeniti. Pomisli, užasnut, da ni njegovi kraljevski preci, veliki Borna i ljudi Kalomah, nikad nisu bili stvarni sadržaj njegovog duha, da su i oni sve vrijeme bili odraz nečega vanjskog u zrcalu njegovog bića. »Očevi, očevi moji, zašto me ostavljate sad, na kraju?« htjede uzviknuti. Uzalud.« (Lotarovo moćvarno kraljevstvo).

Udaljenost sagovornika je česta. Ona se fizički sugerše. Čak se i konj kraljevskom jahaču, koji ga jaše, u jednom trenutku čini dalek. Očudenje se postiže u opisu ponašanja, po nekom unutarnjem imperativu priče, odnosno legende. I kao što starozavetni pesnik ima reč za Erosa (bliskog drvetu saznanja), jer o spajanju govori uvek kao o saznavanju – upoznavanja



nju, Karahasan ima lepu reč: »prije nego mu se Jelena desila, bića poniru (u oba smisla) jedno u drugo«. Pa ipak, taj introspektivni subjekt (ne domijung-pripovedač koji se javlja makar u trećem licu ili u usputnom upravnom govoru), pati od stidne, sramne ljubavi hrišćanske, nečiste pagani i greha, tih epiteta za srednjovekovne metafore. I sve su legende jedna lančana skandalozna antihronika poniženja, mazohizma i poetske patologije mračnog isijavanja, ali ne mineralne već tople fascinacije.

Svet bez omamljenosti čudom i začudnim, zarobljen memljivom čarolijom, npr. močvare koja raste i guta kraljevstvo, pošto prethodno nije održan dvoboj između kralja i njegovog vojskovođe oko žene ovog drugog; ali, ne leži vraže, nije zapravo ni duel zbog nje, dakle odmah dvostruka negacija, uostalom kao u našem jeziku: »nisu se bili ni za se ni za nju«. (Druga legenda) Sve je u znaku »bespovratnog greha«. Takav svet, ako nije zarobljen memljivom, mračnom a živopisnom čarolijom, nije nikakav svet. Ovo, dakako, nije vrednosni sud, već sud o poetskoj istini, hajzenbergovsko – borhesovskoj formuli sveta.

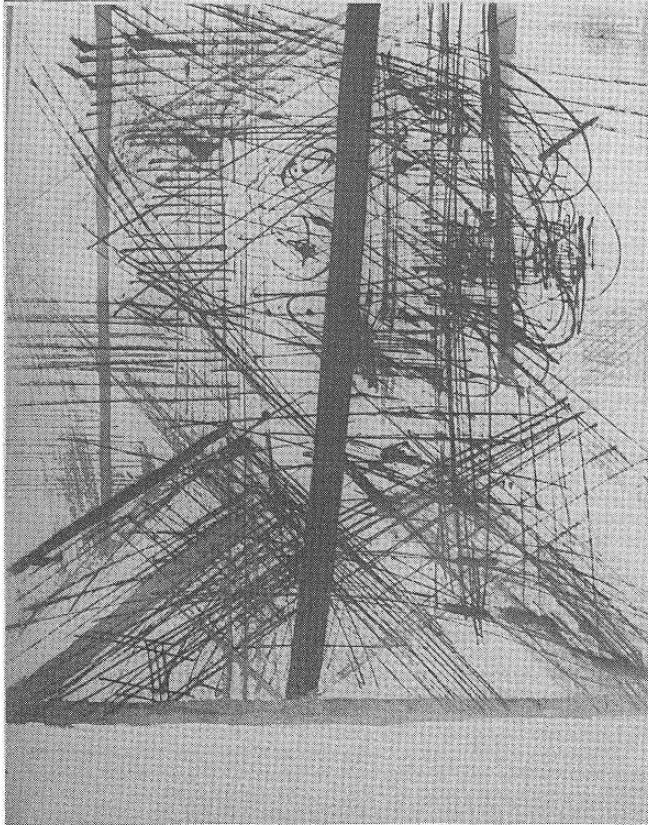
Legendu o Magdi (Sumrak srebrnih bodeža) čitam kao apokrif o dogmatskom i slobodnom mišljenju, apokrif o svetosti kao političkoj činjenici, o bogu, ljubavi, duši i telu, o apsurdnoj sofisticiranoj hrišćanske ljubavi i jednodužnoj kazuistici u odnosu prema božanstvu, ali i prema vlasti. Kao kod jansenista, gde je božje providenje jače od ljudskog iskušenja i iznad njegova greha, ne može mu ni kod Karahasana pružiti milost, odnosno spas.

Priča je ponekad maska, kao u slučaju lude s rukom koja se rascvetava i gospodara Tomasa, vojskovođe koji naručuje ubistvo sina (Vuka). Gospodar se raspada, ludina ruka, pošto se rascvetala, počinje da smrdi. Odjednom fabula otkriva funkciju alegorije. Čitava štafaža, pripovedno zdanje je tu zbog rasprave (lirske) o istini i onima koji imaju, odnosno nemaju, prava na nju. U svakoj konstalaciji, pisac iza nje misli da je istina »jednoguba«. »Sirvo (luda) dubi na glavi i pita: – Da li luda, postavljena obratno, govori istinu, gospodaru. – Zašto bi? (odgovara ovaj). – Zato što je istina obratna laž, kao što je pametan čovjek obratna luda. Sada, kad sam obrnut, ja sam pametan čovjek i morao bih imati istinu iza sebe i izricati je. Vitez, dakako, misli drukčije: – Nije tako, draga ludo. Luda ostaje luda, a istina ostaje istina. Stvari i pojave su međusobno razdvojene nepremostivim jazovima i nikako ih obrtanje ne može pobrkati niti izmijeniti.« (Pod rascvjetalom rukom – peta kraljevska legenda)

Malo kasnije mu Tomas kaže: »A dvorska luda si sam želeo postati da bi se mogao baviti istinom...«. Međutim, pisac nam odmah predočava da je Tomas lagao. Mi smo, s naše strane – čitaoca, sigurni da je nehotice izrekao istinu. Istina bez obzira na zlo u onom koji je izriče, ili bez obzira na onog na kog se odnosi.

Karahasan bi često želeo da mu se proza čita protiv struje, protiv »oficijelne« fabule (ovo je sada politika), kao što se, na primer, nekakav novinski izveštaj čita mimo intonacije, mimo stava, čak i bližeg opisa događaja, kao da ovaj ima svoju zvaničnu verziju u čiju smo relativnost, ili čak laž, upućeni, skoro posvećeni.

I da zaključim autorovim rečima: Njegova proza, kao neka vrsta svesne ljubavi koja ne isključuje nisko i ružno, basnoslovno i nestvarno, govori o istinama, dabome poetskim, ali i ne samo o njima, besedi onome ko zna da sluša i mnogo pokazuje onome ko zna da gleda. Ona, kao kakav »Gaspar noćni svat«, luta po zabranu ljudske prirode, naslućujući tamne obrise ljudskih stremjenja, trvenja duše i tela, dobra i zla, velikih ljudskih tema i u isti mah velikih tema vaskolike književnosti.



220 polja

## KARTEZIJANSKI PROLAZ

boško tomašević

### HOLBERG SVITA. USPOMENE

»Ovaj prah što jesam biće neranjiv.«  
(H. L. Borhes, Brauning odlučuje da postane pesnik)

Poznajem te, vreme.  
I glose tvoje ispisane larima u pustinji.  
Poznajem rod tvoj i bauljastu nit gorčine.  
Paskal me sada ne razapinje svojom vrtoglavicom  
ni Dekart svojom kartezijskom noći. Znam:  
Stih uobličeni po meri Edda, spašće me!  
Onaj koji po huci vremena i odjeka njegovog  
gradi pepeo u dnu vrhova Prokla Diadoha, spašće se!  
»Ovaj prah što jesam biće neranjiv«  
I delo njegovo veslima nasuprot u masci dana.  
Kako da zaboravim nesavršljivu zimu u stihu Džona Dona  
i promenljivu biblioteku Borhesovih simbola?  
Palimpsesti protiv tame još nisu istakli svoje uže nasuprot moje glave.  
Najnemogućiji, ja imam krdo spisa.  
I stih iskijski. Imam.  
Uspomena me prihvata drugačijeg.

### KARTEZIJANSKI PROLAZ

»Metodičko proljeće.  
Kartezijski svibanj, njegova  
dosljedna cvatnja.

(K. Krolov: Kartezijski svibanj)

Jeste, pitah: ono o bogu i ono o duši. Najistinitije (tad),  
k'o trn geometrijski, bi u meni Vreme i Ništa. Kolebljiva  
ontologija prespremnog polja i nezadrživog okvira sunca na mrazu.  
To čistina je puta i zakon stopala metodičke jeze. Dugo već  
grede mrtve vode zraci i »pušta korenje sveta divljina  
što mnogo priprema«. Tad ono najodvažnije u Danu raste:  
i svetlost dvooblična i vetar u krošnjam zvana Edomskih.  
Mesto ponovo nađeno samoće u jorgovan-ruži sred jednog  
leta i leta drugog Mene. Jednom... ah, davno jednom  
Dekart kad padinom jeseni minu u zimu predsmrtnu  
– februar to beše snegom zanesen – tavni spis čitavih mrtvom Helderlinu:  
»O, izgubljeni bože! Beskrajn trag si za nas!  
Zato što te vražda razdara i raspoluti,  
mi smo slušaoci sada i prirodin smo glas...«  
Čitah sneno i sam u san padoh.  
Ne sklopi dušu nemorodenu još. Merom brodi! Prolaz je to  
trošan i loš. Al' na ishodištu tek pev gre i uči te vodi.

1. Rene Dekart
2. F. Helderlin, Titani,
3. R. M. Rilke, Soneti Orfeju, I. 26.

## ODLAZAK

želidrag nikčević

Da bi me i u ovoj bajci, koju nameravam  
da uspostavim, izneverila, potreban ti je  
ne toliko nehaj igrača na žici razapetoj  
od vremena prošlog do vremena ponovo prošlog,  
koliko nehaj o kojem se još uvek ne usudujem  
da govorim, toliko ti je surovo pri ruci.

Tvoj odlazak iz brzopleto izmišljenih predela  
mogao bi se tumačiti naglim revoltom. Mogao bi  
osvetljubivošću od koje ostaje potajna radost  
osudenog zbog stvarnih postupaka. Ali ne.  
Tvoj odlazak neće imati nikakvu psihološku težinu.  
Neće biti lak.

Govoreći o daljini u koju te, da nekako stanuješ,  
smeštam, ustanovljam uvek istu čežnju  
lakomislenog pesnika za otporom biće prisiljenog na  
odsustvo. Ali ti se miriš sa mojim stilskim sredstvom,  
i ostaješ tamo. Gde?